

ЧИ ПІДХОДИТЬ УКРАЇНІ ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ КООПЕРАЦІЇ?

В. В. Зіновчук, д. е. н., професор
Житомирський національний агроекологічний університет

Постановка проблеми. В умовах євроінтеграційної орієнтації розвитку нашої країни предметом особливого аналізу і обґрунтування на його основі наукового передбачення очікуваних перспектив мають стати вектор та пріоритети розвитку аграрного сектора економіки. Це питання надзвичайно багатогранне та глибоке, зважаючи на роль і значення аграрного потенціалу України як для національної економіки, так й в геополітичному контексті. Отже, реалізація аграрного потенціалу чи не найактуальніше питання економічного розвитку України.

В цій площині варто звернути уваги на організаційну структуру сільського господарства та всього аграрного сектора економіки. Відтак, слід відповісти на питання: а) хто в Україні є сільськогосподарськими товаровиробниками, тобто первинною ланкою організаційної структури; б) чи здатні вони до ефективно функціонуючої та достатньо конкурентної взаємодії на внутрішньому ринку, а також чи мають вони безпосередній (без непродуктивних посередників) вихід на зовнішній ринок; в) чи здатна системна взаємодія товаровиробників відбуватися у національних інтересах, що включає не тільки економічний, але й соціальний та екологічний аспекти.

Вітчизняні дослідники, які шукають відповіді на зазначені питання, часто звертають увагу на поширення в країнах з розвинутою ринковою економікою такої структуроутворюючої домінанти, як система *сільськогосподарської кооперації* товаровиробників, переконливо демонструючи економічні переваги та винятково важливу соціальну роль сільгоспокооперативів у забезпеченні належного ставлення суспільства до аграріїв. Логіка переконання у таких дослідженнях будується за принципом «що спрацьовує там, має працювати і у нас». Поділяючи цю тезу лише частково, варто зауважити, що подібний підхід не враховує значної кількості чинників, що уповільнюють, а часом й унеможливають поширення в Україні сільськогосподарських кооперативів «західного» типу, або по-іншому ринково орієнтованих кооперативів. В нашій країні вони отримали назву «обслуговуючі кооперативи» (в даному дослідженні кооперативи). Отже, виявлення та акцентування уваги науковців і практиків на проблемах розвитку сільськогосподарської кооперації у

світлі євроінтеграційної перспективи України є злободенним та таким, що вимагає широкою науковою дискусією.

Мета та методологія дослідження. *Робоча гіпотеза* даного дослідження полягає у припущенні, що натепер сільськогосподарські кооперативи в Україні лише частково відповідають європейській моделі кооперації, принаймні у повному розумінні цього поняття. З цього стає зрозумілою *мета дослідження* – визначити причини зазначеного явища та обґрунтувати шляхи їх усунення. Досягнення мети передбачає послідовне виконання взаємопов'язаних *завдань*: 1) ідентифікувати поняття «європейська модель кооперації» та її засадничі параметри; 2) визначити умови та середовище, потенційно здатне підтримати в Україні кооперативну ідею в її міжнародному розумінні; 3) виокремити стримуючі чинники розвитку кооперації в Україні та запропонувати можливості їх подолання.

Методологічною основою дослідження є всевітньо визнане вчення про сутність та фундаментальні принципи кооперації в ринковій економічній системі та демократичному суспільстві, сучасні інтерпретації поглядів на рушійні сили та мотивацію кооперативних процесів, місію кооперативів у зрівноваженому розвитку суспільства.

Результати дослідження. Перед визначенням суті та розглядом особливостей європейської моделі кооперації слід зазначити, що в рамках даного дослідження ареалом її розповсюдження вважатиметься територія 28 країн, що входять до Європейського Союзу (ЄС), з населенням понад 507 млн осіб. В ЄС нараховується близько 14 млн фермерських господарств та інших виробничих формувань, що безпосередньо здійснюють сільськогосподарську діяльність. Варто відмітити, що середній розмір фермерського господарства в ЄС складає менше 13 га. Найбільші середні розміри фермерських господарств в таких країнах (без новоприйнятих): Данія – 59,7 га, Велика Британія – 53,8 га, Франція – 52,1 га, Німеччина – 45,7 га, Швеція – 42,9 га, Фінляндія – 33,6 га, Бельгія – 28,6, Нідерланди – 24,9 га, Іспанія – 23,8 га [6, р. 30]. Переважаючими є фермерські господарства сімейного типу, хоча є й підприємства корпоративного типу.

Аграрними товаровиробниками об'єднаної Європи створено понад 38 тис. сільськогосподарських кооперативів. Вони являють собою об'єднання фермерів для участі у поствиробничій стадії руху продукції по так званих «харчових ланцюгах», матеріально-технічному забезпеченні та іншому сервісному супроводі сільськогосподарської діяльності. У загальноєвропейській політиці та на міжнародній арені інтереси національних кооперативних організацій країн ЄС та їх

членів представляє демократично сформована «парасолькова структура» – Генеральний комітет сільськогосподарських кооперативів Європейського Союзу, або скорочено *COGECA*.

Для сучасного етапу сільськогосподарським кооперативам Європи притаманна зростаюча диверсифікація їх діяльності, в т. ч. залучення до інших (несільськогосподарських) форм ділової активності у сільській місцевості, формування трансрегіональних та транснаціональних утворень (прикладом може бути шведсько-датський молочарський кооператив «*Arla Foods*»), потреба у формуванні загальноєвропейського кооперативного законодавства, особливо в питаннях бухгалтерського обліку, оподаткування, фінансової та банківської діяльності. Сучасною тенденцією є також посилення інтеграції між кооперативами, злиття дрібних кооперативів, зокрема у Південній Європі, і на цій підставі зменшення загальної кількості кооперативів, але за неодмінно зростаючих їх членських організацій та обсягів господарської діяльності.

Важливу особливість сільськогосподарської кооперації в країнах ЄС є можливість усім фермерам незалежно від фізичного розміру їх господарств, в т. ч. й малоземельним, на демократичних та взаємовигідних засадах брати участь у великомасштабному, висококонкурентному, технологічно розвинутому агробізнесі, що без кооперативної взаємодії було б неможливим. Отже, «ефект масштабу» в аграрному секторі Європи досягається не за рахунок збільшення земельних площ в обробітку та надмірної концентрації капіталу для здійснення сільськогосподарського виробництва, а переважно завдяки широкому залученню дрібних товаровиробників до кооперативної взаємодії у ринковій діяльності.

В якості аргументів наведемо деякі показники діяльності трьох найуспішніших фермерських кооперативів Європи. Найбільшим в ЄС вважається фермерський кооператив «*FrieslandCampina*» з Нідерландів, який об'єднує понад 15 тис. виробників молока, забезпечує їм участь у переробці та збуті молока та молокопродуктів з річним товарооборотом такого бізнесу у €9,5 млрд і чисельністю найманого персоналу понад 20 тис. осіб [6, р. 33]. Другим за обсягом бізнесу є німецький багатofункціональний кооператив «*BayWa*», що має товарооборот €8,8 млрд, в якому 46 % належить матеріально-технічному постачанню сільськогосподарських товаровиробників, 28 % – енергетиці, 20 % – будівельним матеріалам, 6 % – наданню інших послуг. Кооперативна система «*BayWa*» використовує 15,5 тис. осіб найманого персоналу [7]. Третє місце посідає голландський м'ясний кооператив «*VION*» з товарооборотом €8,8 млрд, який

об'єднує переважну більшість виробників м'яса в країні і використовує у кооперативному бізнесі 35,6 тис. осіб найманого персоналу [6, р. 33]. Наведені дані свідчать про масштаби і значення кооперативного сектора в сільському господарстві країн ЄС.

Таким чином, європейська модель сільськогосподарської кооперації – це системна взаємодія невеликих за фізичним розміром фермерських господарств переважно сімейного типу для участі у великомасштабному і висококонкурентному агробізнесі, і на цій основі отримання синергетичного ефекту кооперативної взаємодії, що має економічну, соціальну та екологічну складову. Економічна складова полягає в отриманні необхідної ринкової влади на конкурентних ринках, соціальна складова забезпечує рівноправність у бізнесі для господарств будь-яких розмірів та спеціалізації, а екологічна – уможлиблює швидку адаптацію до зростаючих вимог щодо екологічної безпеки галузі. Отже, найпринциповіша особливість європейської моделі кооперації є гармонійне поєднання відносно невеликих розмірів сільгоспвиробництва з величезними масштабами агробізнесу завдяки розвинутій системі кооперації.

Пройшовши у своєму розвитку тривалий еволюційний шлях, сільськогосподарські кооперативи країн ЄС часом стикаються з непростими обставинами, так званими викликами, які змушують їх шукати нестандартні рішення своїх проблем. Цим можна пояснити той факт, що час «хрестоматійної стадії» розвитку кооперації, тобто занадто спрощеного і часом ідеалізованого уявлення про кооперацію, вже минув. Такими прикладами можуть слугувати диверсифікаційні наміри кооперативів щодо участі у несільськогосподарській діяльності, практика випуску акцій з метою посилення капіталізації кооперативного бізнесу (навіть з розміщенням цінних паперів на відкритих фондових ринках), надання переваги пропорційному голосуванню (на відміну від рівномірного – «один член кооперативу – один голос») для посилення інвестиційної мотивації своїх членів, зростаючий вплив висококваліфікованого менеджменту та інші прояви лібералізованого тлумачення певних фундаментальних кооперативних принципів. Проте незмінною залишається місія кооперативів як інструменту економічного та соціального захисту сільськогосподарських товаровиробників за умов посилення технократичного впливу суспільства.

Оцінюючи можливості поширення європейської моделі кооперації на терени нашої країни, варто зазначити, що певне інституціональне підґрунтя для цього процесу вже існує тривалий час. Зокрема, з 1997 р. в Україні діє Закон «Про сільськогосподарську кооперацію» [1], який за своїм змістом та спрямуванням є безумовно

орієнтованим на ринкову трансформацію національної економіки шляхом створення організаційних структур, подібних європейським. Він дозволяє, що підтверджено численними вітчизняними та зарубіжними експертними оцінками і практикою, створювати підприємства, які за своєю економічною природою відповідають європейській моделі сільськогосподарської кооперації. Цей факт разом з певною політичною підтримкою з боку державної виконавчої влади, періодичними асигнуваннями державного та місцевих бюджетів забезпечив позитивну динаміку зростання кількості кооперативів у сільському господарстві нашої країни.

Проте кількість кооперативів, їх роль у залученні для взаємовигідної діяльності сільськогосподарських товаровиробників і, саме головне, обсяги цієї діяльності залишаються незадовільно недостатніми. Зокрема, за даними Мінагрополітики в 2012 р. в Україні діяли 569 обслуговуючих кооперативів, їх членами були 25,8 тис. осіб. Кооперативами надано послуг на суму 65 млн грн, реалізовано 60 тис. т молока, 16 тис. т зерна, 9 тис. т овочевої продукції. Кооперативи сплатили 7,8 млн грн податків і зборів [5]. Безумовно, такі здобутки вітчизняних кооператорів є мізерними відносно потенціалу кооперативної ідеї та масштабами аграрного сектора економіки України.

Виникає питання, що є причинами, які заважають формуванню кооперативного руху в сільському господарстві України, і чи є ці причини настільки істотними, що роблять неприйнятною європейську модель кооперації для вітчизняних сільгосптоваровиробників? Значна кількість таких причин виправдовує їх виокремлення в три групи за певними ознаками. При цьому класифікаційні ознаки слід визначати таким чином, щоб на перспективу робота з подолання цих причин ставала магістральним напрямом розбудови кооперативного руху на селі.

До першої групи слід віднести *причини ідеологічного характеру*. Йдеться про те, що в основі вчення про кооперацію лежить система понять, цінностей та засадничих принципів, яку прийнято називати кооперативною ідеєю. Вона передбачає певне усвідомлення, осмислення та переосмислення, комунікації, суспільний дискурс і переконання, безсумнівну довіру та соціально виправдане поширення. Такий процес вимагає часу, оскільки кооперація – це не тільки соціально-економічне явище, але й емоційно-психологічна аура співробітництва. Вона не може виникати по команді, примусово або під тиском аргументів негайної доцільності без належного персонального усвідомлення.

Слід зважати, що європейська модель формувалася еволюційним шляхом протягом майже півтора століття. В сучасній Україні під впливом стереотипів тоталітарного минулого [3], фактично за відсутності історичного досвіду кооперування, при збереженні ментальних рудиментів колективного господарювання з його знеособленою відповідальністю та демотиваційною індиферентністю сільського соціуму нереально розраховувати на швидкий ефект. Але це не означає, що таким шляхом не можна рухатися. Треба, насамперед, визнати, що розбудова кооперативного руху – це справа не лише економістів, але й соціологів, політологів, істориків, психологів, усіх фахівців, здатних ідеологічно підтримати усвідомлення сільськогосподарськими товаровиробниками групових можливостей взаємовигідного задоволення їх індивідуальних економічних, соціальних та екологічних інтересів.

Другу групу причин, що гальмують розвиток кооперації в Україні і унеможливають її відповідність європейській моделі, складають *організаційно-економічні чинники*. Передусім, варто звернути увагу на гетерогенність (неоднорідність) складу сільськогосподарських товаровиробників в Україні, викликану їх організаційно-правовим статусом, відносинами власності, системою управління і, безумовно, фізичними розмірами. І хоча чинне законодавство України дозволяє входження до кооперативів товаровиробникам різних типів, проте на практиці це відбувається вкрай рідко. На відміну від України організаційна структура сільського господарства ЄС є відносно гомогенною (однорідною), що сприяє розвитку кооперативних процесів та формуванню відповідних структур.

Найактивнішими вітчизняними кооператорами на сучасному етапі є власники особистих селянських господарств (ОСГ). Значна кількість таких господарств (4,7 млн од.), невеличкі їх розміри (в середньому 1,2 га), безліч проблем, можливо, пояснюють прихильність до кооперативної взаємодії. З одного боку, такі господарства є організаційно та економічно примітивними, технологічно відсталими і проблемними щодо екологічного моніторингу. Проте, з іншого боку, у національному масштабі вони виробляють значну кількість сільськогосподарської продукції: 98 % картоплі, 88 % овочів, 86 % фруктів, 82 % молока, 51 % м'яса [4]. Отже, кооперація господарств населення має розглядатися як об'єктивна умова їх залучення до цивілізованих ринкових відносин.

На відміну від ОСГ фермерські господарства, яких в Україні нараховуються понад 40 тис. (середній розмір 102 га) більш

індивідуалістично налаштовані й обережні у своєму ставленні до групової взаємодії, тим паче до утворення і реєстрації кооперативного підприємства. В цьому відношенні фермерські господарства сімейного типу *de-facto* мало відрізняються від ОСГ, і тому їх сприйняття кооперації більш прихильне. Фермерські господарства орендного типу, як й сільськогосподарські підприємства орендного та корпоративного типу, практично участі в кооперативних процесах не беруть (не враховуючи окремих спроб утворення переважно псевдокооперативних структур). Беручи до уваги, що таких господарств в Україні, за різними оцінками, майже 15 тис. од. (середній розмір 1300 га), можна зробити припущення, що їх незацікавленість в кооперативних процесах пояснюється лише відсутністю науково обґрунтованих економічних механізмів їх взаємодії, хоча б на кшталт того, що за радянських часів називалося міжгосподарською кооперацією. Отже, очевидною є потреба у стратегічному спрямуванні розвитку кооперації окремо для кожного типу сільськогосподарських товаровиробників з урахуванням їх економічної природи та поведінкових особливостей адаптації до конкурентного середовища та інших ринкових реалій.

І нарешті, третя група причин пов'язана з *державною підтримкою розвитку кооперації*. Держава і уряд мають підтримувати розвиток кооперацію з огляду на її економічну доцільність та соціальну спрямованість. Можливостей для цього є достатньо. Насамперед, кооперації сільськогосподарських товаровиробників потрібна політична підтримка. Це не вимагає матеріальних коштів, а лише політичної волі керівників державного виконавчої влади, лідерів місцевого самоврядування, громадських (неурядових) організацій, відомих особистостей, знаних авторитетів суспільного життя країни та ін. Ідея кооперації товаровиробників, так само як й споживачів, має бути усвідомлена на національному рівні, а її відродження має стати для України як для однієї з провідних аграрних країн світу іманентною складовою соціально-економічного розвитку.

Але вітчизняним кооператорам, крім політичної, потрібна й фінансова підтримка, без якої їх спроби взаємодії залишаться лише намірами. Йдеться не про масштабне фінансування кооперативного сектора, що, зрозуміло, є нереальним за сучасних соціально-політичних обставин, а дії «адресного спрямування», зумовлені економічною природою кооперативних структур. Відомий вітчизняний кооператор М.П. Гриценко звертає увагу на приклад Молдови, маленької за територією країни, яка попри незначні розміри має наміри входження до ЄС. Там при Міністерстві сільського

господарства створено спеціальне агентство, яке адаптувало до економічних умов Молдови правила ЄС щодо підтримки розвитку обслуговуючих кооперативів. Преференції для фермерів, які об'єдналися в кооперативи, фінансуються коштом державного бюджету. Для членів кооперативів – фізичних осіб також встановили нульову ставку податку з фізичних осіб, за домовленістю з банками зробили нижчою на 10 пунктів відсоткову ставку за кредитами. Крім того, згадане агентство має щорічний субсидіарний фонд підтримки розвитку кооперативів у €35 млн [2].

Важливим є те, що в Україні все зрозумілішою і поширенішою серед науковців і практиків стає думка про обмежену доцільність масштабної фінансової допомоги кооперативам. Справа не в тому, що кооперативам не потрібні фінансові ресурси, а в тому, що подібна практика сприяє поширенню утриманських настроїв, уникненню індивідуальної відповідальності за отримані кошти, їх неефективному та нецільовому використанню. Іншими словами, кооператори повинні мати доступ до фінансування, але лише якщо вони повною мірою беруть на себе фінансові ризики і відповідальність за належне використання отриманих коштів. При чому краще це робити на умовах повернення та індивідуальної або консолідованої відповідальності. Такий підхід унеможливив би існування корупційних схем, що підтверджується досвідом європейських кооперативів – державна підтримка ефективна лише за умов прозорості та дієвого моніторингу її використання.

Висновки. Даючи відповідь на питання, винесене у назву даної публікації, слід зазначити таке:

1. Європейська модель сільськогосподарської кооперації – це системна взаємодія невеликих за фізичним розміром фермерських господарств переважно сімейного типу для участі у великомасштабному і висококонкурентному агробізнесі, і на цій основі отримання ринкової влади на конкурентних ринках, забезпечення рівноправності у бізнесі для господарств будь-яких розмірів та спеціалізації, швидкої адаптації до зростаючих вимог щодо екологічної безпеки галузі. Саме це робить європейську модель привабливою для українських кооператорів.

2. Враховуючи попередній висновок, європейська модель кооперації може розглядатися як вектор стратегічного розвитку аграрного сектора економіки України. Проте на даному етапі така прийнятність скоріше є бажаною, ніж реальною. Про це свідчать обмежене поширення і низька результативність роботи вітчизняних кооперативів, їх неістотна питома вага в загальних здобутках

аграрного сектора. Уповільнюють становлення європейської моделі кооперації в Україні, головним чином, причини ідеологічного та організаційно-економічного характеру, а також недостатня державна підтримка розвитку сільськогосподарської кооперації.

3. Забезпечення відповідності сільськогосподарських кооперативів України європейській моделі кооперації має базуватися на кооперативній ідеології – системі понять, цінностей та засадничих принципів. Її поширення вимагає суспільного усвідомлення, осмислення, обговорення і на цій основі консолідації зусиль для протистояння стереотипам тоталітарного минулого, некваліфікованому, невірному та/або навмисно викривленому уявленню про роль і форми економічної взаємодії сільськогосподарських товаровиробників в ринковій економічній системі та демократичному суспільстві.

4. Враховуючи гетерогенність складу сільськогосподарських товаровиробників України необхідно для кожної їх групи (особисті селянські господарства, фермерські господарства сімейного типу, сільгоспідприємства корпоративного та орендного типу) розробити на національному рівні диференційовані стратегії їх залучення до кооперативних процесів. Такий підхід мають базуватися на міжнародних принципах кооперації, виключати можливість утворення псевдокооперативних структур та прояви дискредитації кооперативної ідеології.

5. Державна підтримка розвитку кооперації є важливою складовою європейської моделі сільськогосподарської кооперації. Вона, насамперед, повинна включати соціально-політичну складову, що базується на усвідомленні в національному масштабі консолідуючої місії кооперації як економічно виправданої та соціально спрямованої моделі формування громадянського суспільства. Фінансова підтримка держави має виключити корупційну складову за допомогою посилення прозорості та індивідуальної відповідальності за цільовим та ефективним використанням отриманих коштів.

Список використаних джерел

1. Про сільськогосподарську кооперацію. Закон України № 469/97 – ВР від 17. 07. 1997 р. (із змінами). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zacon.rada.gov.ua>.
2. Гриценко М. П. Чому в Україні не розвиваються сільськогосподарські кооперативи. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://galinfo.com.ua/news/108592.html>.

3. Зіновчук В.В. Міфи сільськогосподарської кооперації: спроба інституціонального аналізу // Кооперативні читання: 2013 рік: Мат. Всеукр. наук.-практ. конф. – Житомирський національний агроекологічний університет, 2013. – С. 18-23.
4. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів на 2013-2020 рр. – К.: ССГКУ, 2012. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.coop-union.org.ua/?page_id=1063
5. Синявська І.М. Роль кооперативів у сільськогосподарському виробництві та їх місце на ринку: презентація на Міжнародному семінарі ТАІЕХ в м. Києві, 22.07.2013 р..(неопубліковано).
6. Agricultural Cooperatives in Europe: Issues and Trends. Brussels, COGESA, 2010. – 172 p.
7. Lutz, Klaus Josef. Presentation at Cogeca Presidency Business Forum, 25February 2010. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.agro-alimentarias.coop/ficheros/doc/02775.pdf>.